

Adam Mackiewicz

ZAGADKOWY POCHÓWEK W TRUMNIE KŁODOWEJ
POD FUNDAMENTEM STAREJ PLEBANII W RESZLU

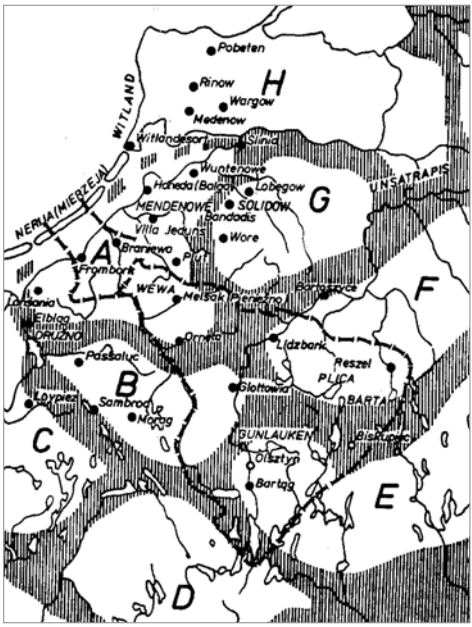
Badania i nadzory archeologiczne w trakcie remontu starej plebanii w Reszlu prowadzono w kilku etapach od 2012 do 2014 roku. Prace te były związane z remontem budynku, izolacją fundamentów oraz przebudową odwodnienia i przyłączy instalacyjnych. Znaleziono tu między innymi pochówek szkieletowy. To interesujący przykład odkrytego na terenach zurbanizowanych pochówku z pogranicza wczesnego i późnego średniowiecza. Interpretacja tego znaleziska pomimo zasugerowanych hipotez pozostaje otwarta.

Reszel położony jest pod względem historycznym w północno-środkowej części Barcji, która we wczesnym średniowieczu była terytorium plemiennym plemienia pruskiego – Bartów (nazwę tę wywodzi się od litewskiego słowa *bartis* i polskiego *barć*, staropruski *Bartha*[1]). Niektórzy badacze wydzielają poszczególne plemiona już w pierwszych wiekach naszej ery (**il. 1a**), a więc w okresie wpływów rzymskich i wędrówek ludów[2]. Wydaje się jednak, iż o mniejszych jednostkach etnicznych, znanych z nazwy, takich jak między innymi Bartowie, można mówić dopiero od wczesnego średniowiecza.

1 L. Zabrodzki, *Nazewnictwo*, [w:] *Warmia i Mazury*, red. S. Zajchowska i M. Kiełczewska-Zaleska, Poznań: Instytut Zachodni, 1953, s. 269.

2 K. Jażdżewski, *Bałtowie 2*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych*, red. W. Kowalenko, G. Labuda i T. Lehr-Spławiński, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1961, t. 1, ss. 73-74.

Terytorium plemienne Bartów leżało między Łyną w jej środkowym i dolnym biegu, Świną, jeziorem Mamry a Puszczą Galindzką[3]. Ponadto źródła obszar ten dzielą na tzw. Barcję Wielką i Małą[4]. Ta pierwsza w ogólnych zarysach obejmowała obszary północnej i północno-wschodniej części terytorium plemiennego (obszary Bisztynka i Reszla), a więc mniej więcej teren późniejszego komornictwa reszelskiego[5], należącego do diecezji warmińskiej[6], ta druga natomiast – określana jako „Plica Barta"[7] (Mała Barcja) – obszary południowe i południowo-zachodnie, tak więc okręg Jezioran i część komornictwa lidzbarskiego położoną na wschód od Łyny aż do Bisztynka[8]. Barcja w pojęciu ogólnym

LEGENDA

Obszary zakreskowane – orientacyjne strefy graniczne między pruskimi terytoriami plemiennymi.
Obszary niezakreskowane – terytoria plemienne
A – Warmia;
B – Pogezania;
C – Pmomezania;
D – Ziemia Sasinów;
E – Galindia;
F – Barcja;
G – Natangia;
H – Sambia;
I – Skalowia;
J – Nadrowia;
— — - granica dominium biskupstwa warmińskiego
• - ośrodki włości pruskiej

1a. *Warmia w średniowieczu po utworzeniu diecezji. Według J. Powierskiego, zob. przyp. 9.*

graniczyła od południa z Galindią, od zachodu z Warmią, od północy z Natangią i Nadrowią, od wschodu zaś z Sudowią. Po podziale diecezji pruskiej w 1243 roku przez legata papieskiego Wilhelma z Modeny i wydzieleniu między innymi diecezji już od 1246 roku zwanej warmińską oraz włączeniu do niej w latach następnych części Pogezanii na wschód od Pasłęki, zachodniej części Barcji i północno-zachodniej części Galindii, na całe terytorium biskupie rozciągnięto nazwę Warmia. Jej granice ustabilizowały się już w ciągu XIV wieku[9]. Od tej też pory Reszel znalazł się w obrębie Warmii, w historycznie

2 M. Pollakówna, *Barcja*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*…, t. 1, s. 87.
4 M. Töppen, *Historia Mazur. Przyczynek do dziejów krainy i kultury pruskiej. Według źródeł drukowanych i rękopiśmiennych przedstawił Max Toeppen*, tłum. M. Szymańska-Jasińska, Olsztyn: Borussia, 1995, s. 436.
5 M. Pollakówna, *Osadnictwo Warmii w okresie krzyżackim*, Poznań: Instytut Zachodni, 1953, s. 49.
6 M. Töppen, *Historia Mazur*…, s. 57.
7 M. Töppen, *Historia Mazur*…, s. 58.
8 M. Pollakówna, *Osadnictwo Warmii*..., s. 50.
9 J. Powierski, *Warmia*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980, t. VI, cz. II, s. 332.

ukształtowanych granicach, które nie pokrywają się z pierwotnym terytorium plemiennym Warmów.

W podbitej Barcji (na terenie dzisiejszego Reszla) już około roku 1241 Krzyżacy wznieśli prawdopodobnie drewniany zamek i otoczyli go palisadą oraz wałem ziemnym[10]. Został on zbudowany na stosunkowo wysokim wzniesieniu nad rzeką Sajną[11], a ściślej mówiąc w jej zakolu, które stanowiło naturalną obronę z trzech stron. Zamek ten miał głównie na celu obronę tych ziem przed najazdami ze wschodu. Budowla ta została zburzona już w 1242 roku, a następnie odbudowana w roku 1249, po czym w trakcie drugiego powstania pruskiego w 1262 roku została spalona przez własną załogę[12] i ponownie odbudowana w roku 1275. Wkrótce oddana biskupowi warmińskiemu[13] (około 1300 roku, kiedy to biskupi obsadzili warownię swoją załogą, chociaż faktycznie Reszel został im przekazany już w 1254 roku[14]). Zamek murowany powstał jednak dopiero w latach od około 1353 do 1375[15]. Poschmann podaje, że został on wzniesiony przez biskupów: Jana z Miśni, Jana Stryprocka i Henryka Sorboma[16]. Próbę rekonstrukcji jego pierwotnego wyglądu przedstawił Georg Matern. Zamek do 1772 roku był siedzibą biskupiego burgrabiego zarządzającego komorą reszelską, natomiast w 1822 roku Fryderyk Wilhelm III podarował go gminie ewangelickiej[17]. W tym też czasie (lata 1822-1823) wykonano gruntowną przebudowę zamku według projektu Blankenhorna i Jeztera. Przebudowano między innymi południowe skrzydło na kościół ewangelicki[18].

Jeżeli chodzi o plebanię, to pierwotnie była ona zlokalizowana po zachodniej stronie kościoła naprzeciwko jego głównego wejścia. Obecnie istniejący budynek plebanii trzeba wiązać z budową południowego fragmentu murów miejskich[19], na których został posadowiony. Jednakże nie wydaje się to prawdopodobne, głównie ze względów obronnych oraz komunikacyjnych. Przestrzeń między murami a miastem nie powinna być zabudowana. Stąd też biorą się rozbieżności co do czasu wzniesienia plebanii. Georg Matern określa czas jej wzniesienia na lata 1433-1438, natomiast Adolf Poschmann na 1430 rok,

10 [E. Keyser], *Księga miast. Opisy miast byłych Prus Wschodnich*, tłum. J. Bielecki, Olsztyn: Regionalna Dyrekcja Planowania przestrzennego, 1948, s 144, mps; na podst.: *Deutsches Städtebuch*, hrsg. von E. Keyser, Sttutgart; Berlin: Kohlhammer, 1941.

11 I. Janosz-Biskupowa, *Reszel, woj. olsztyńskie, pow. biskupiecki. Studium historyczno urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasta*, Warszawa 1960, s. 7. Praca na prawach rękopisu w archiwum WUOZ w Olsztynie.

12 A. Poschmann, *600 Jahre Rößel. Bilder aus alter und neuer Zeit. 1337-1937*, Rössel: Stadtverwaltung Rößel B. Kruttke Nachf. 1937, ss. 11 i n.

13 [E. Keyser, *Deutsches Städtebuch*], s. 144.

14 I. Janosz-Biskupowa, *Reszel*…, s. 7.

15 Tamże, ss. 9 i n.

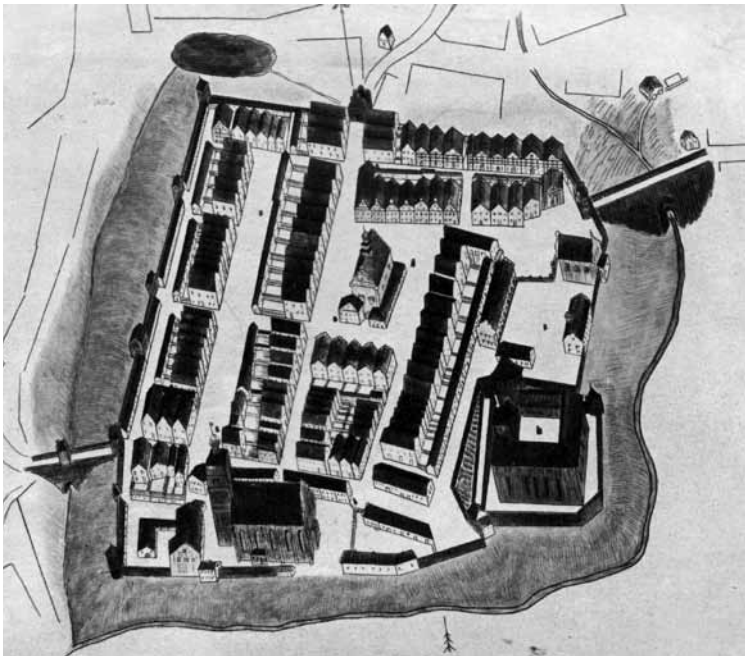
16 A. Poschmann, *600 Jahre Rößel*…, s. 14.

17 [E. Keyser, *Deutsches Städtebuch*], s. 144.

18 AI. Janosz-Biskupowa, *Reszel*…, [w:] *Zamek biskupa warmińskiego* (podrozdziały z osobną numeracją stron), s. 7.

19 M. Ciborowski, *Plebania w Reszlu. Dawna rezydencja Archiprezbiterów Reszelskich. Badania architektoniczne*, Reszel 2007. Praca na prawach maszynopisu wykonana na zlecenie Parafii św.św. Apostołów Piotra i Pawła w Reszlu, dofinansowana ze środków WKZ w Olsztynie, s. 1.

a tych dat nie da się powiązać z czasem wznoszenia murów obronnych miasta[20]. Niezależnie od wszystkiego obecnie istniejący budynek ma niewątpliwie cechy późnogotyckie i musiał powstać w drugiej połowie XV lub na początku XVI wieku. Budynek plebanii widniejący na starych planach między innymi z 1806 roku przed wielkim pożarem (**il. 1b**)[21], jak też po nim od początku był domem archiprezbitera, którą to funkcję pełnili proboszczowie z Reszla do 1945 roku[22].

1b. *Plan starego miasta w Reszlu wraz z zamkiem przed wielkim pożarem z 1806 roku. Tu za: Georg Matern.*

Badania i nadzory archeologiczne w trakcie remontu starej plebanii (**il. 2**) w Reszlu prowadzono w kilku etapach od 2012 do 2014 roku. Prace te były związane z remontem budynku, izolacją fundamentów oraz przebudową odwodnienia i przyłączy instalacyjnych. W ich wyniku w pierwszym etapie prowadzonym w 2012 roku odsłonięto fragmenty fundamentów muru miejskiego (**il. 3**), na którym posadowiono południową ścianę budynku plebanii wraz z przyporami, które dostawiono w trakcie remontu w 1837 roku[23]. W ścianie zachodniej odsłonięto także dwa otwory wentylacyjne lub obudowane ceglanym murkiem okienka (**il. 4**). Pierwotnie w miejscu tym miało znajdować się wejście do piwnicy. Szczyt ten został przebudowany w 1700 roku w stylu barokowym.

20 M. Ciborowski, *Plebania w Reszlu*…, s 1.

21 G. Matern, K. Matern, *Burg und Amt Rößel. Ein Beitrag zur Burgenkunde des Deutschordenslandes*, Königsberg: L. Teichert, 1925, Karta 1 (na końcu opracowania).

22 Tamże, s 1.

23 M. Ciborowski, *Plebania w Reszlu*…, s 4.

2. *Budynek starej plebanii w Reszlu przed rozpoczęciem prac archeologicznych związanych z jego remontem. Stan ze stycznia 2012 roku. Widok od strony północnej. Fot. Adam Mackiewicz.*

3. *Fragment południowego muru obronnego, na którym posadowiono budynek plebanii wraz z przyporami dostawionymi w 1837 roku. Fot. I. Zduńska.*

4. *Fragment fundamentu ściany zachodniej z okienkami lub otworami wentylacyjnymi. Miejsce po pierwotnym wejściu do piwnicy. Fot. I. Zduńska.*

W 2012 roku odsłonięto także zejście do piwnicy wewnątrz budynku, a także drewniany kanał odwadniający.

Zanim przejdę do głównego odkrycia podczas prac ziemnych przy starej plebanii, wspomnę w tym momencie, zaburzając nieco chronologię działań archeologicznych, iż w 2014 roku prace ziemne prowadzono głównie wewnątrz budynku. Odsłonięto wówczas górną partię sklepienia piwnicy późnogotyckiej (**il. 5**), posadzkę poziomu użytkowego parteru budynku oraz

5. *Późnogotyckie sklepienie kolebkowe piwnicy plebanii w Reszlu. Fot. C. Żabiński.*

6. *Pochówek szkieletowy w trumnie kłodowej pod narożnikiem północno-wschodnim budynku plebanii w Reszlu. Fot. M. Bury.*

kamienną podwalinę (w pomieszczeniu z posadzką), prawdopodobnie pod piec.

Wreszcie w trakcie prac prowadzonych w 2013 roku przy wschodniej ścianie budynku, która była gruntownie przebudowywana, a właściwie wymurowana od nowa, odkryto szczególnie nas tu interesujący pochówek w trumnie kłodowej (**il. 6**). Pochówek ten zalegał pod narożnikiem północno-wschodnim budynku i wkopany był w warstwę pierwotnego humusu (**il. 11**), zapewne starszego od samego grobu, jak też tym bardziej fundamentu plebanii. W jego wnętrze, a konkretnie w środkową część trumny wpuszczono płasko zakończony pal (**il. 7**) stanowiący podwalinę narożnika plebanii, który całkowicie zniszczył środkową i dolną część szkieletu (**il. 8**). Część górna, a więc między innymi głowa (**il. 9**) wraz z obręczą barkową i żebrami zachowała się w dobrym stanie. Trumna zalegała na osi wschód–zachód. Natomiast szkielet skierowany był głową w kierunku zachodnim.

7. *Pochówek szkieletowy w trumnie kłodowej pod narożnikiem północno-wschodnim budynku plebanii w Reszlu po zdemontowaniu fundamentu. Widoczny jest pal wciśnięty w środek trumny. Fot. M. Bury.*

8. *Pochówek w trumnie kłodowej po usunięciu pala stanowiącego podwalinę narożnika fundamentu budynku plebanii. Fot. M. Bury.*

9. *Pochówek w trumnie kłodowej. Zbliżenie części górnej – głowy. Fot. M. Bury.*

10. *Trumna kłodowa po wyeksplorowaniu szkieletu. Fot. M. Bury.*

11. *Plebania w Reszlu. Fragment profilu zachodniego z widocznym wkopem grobowym. W stropie wkopu zarówno od strony północnej, jak i południowej widoczna jest warstwa pierwotnego humusu zapewne starsza niż sam pochówek.*
Fot. M. Bury.

Trumna miała 2 metry długości i ca 0,5 metra szerokości (**il. 10**) i składała się z dwóch części wydrążonych w kłodzie drzewa dębowego o bardzo dużym stopniu rozkładu, który uniemożliwił wykonanie datowania metodą dendrochronologii. Wewnątrz pochowano starą (*senilis*) kobietę w wieku powyżej 60 lat i wzroście nieprzekraczającym 155-160 cm. Niestety ze względu na brak materiałów zabytkowych datowanie pochówku jest bardzo utrudnione. Z tego względu oraz brak możliwości datowania dendrochronologicznego pobrano fragment kości żebrowej w celu wykonania badań metodą C-14. Niestety badania te, które wykonano w Laboratorium Datowań Bezwzględnych prof. dr. hab. inż. M. Krąpca, dało wynik po kalibracji 1444 rok ± 70 lat. Data ta jest zbieżna z przyjmowanym okresem wzniesienia budynku plebanii, co wyklucza jej prawdopodobieństwo. Zapewne skala błędu wykonanego datowania ma związek z faktem, iż kości zalegały w bardzo wilgotnym podłożu, a praktycznie w warstwie wód podskórnych. Nie można wykluczyć, iż sam pochówek okresowo zalegał w wodzie, a okresowo ulegał wysuszeniu. Wydaje się, iż pochówku dokonano znacznie wcześniej niż nastąpiła budowa plebanii, gdyż zastosowanie trumny wykonanej z kłody, na interesującym nas terenie, było charakterystyczne dla okresu wczesnośredniowiecznego oraz okresów wcześniejszych, choć np. w Europie południowej (Bośnia, Ruś) używano ich do czasów nowożytnych[24]. Tak więc interesujący nas tu pochówek należałoby datować najpóźniej na XII-XIII wiek. Również stan zachowania kości zdaje się wskazywać na czas dużo wcześniejszy niż połowa XV wieku. Fakt wstawienia słupa praktycznie w środek trumny zdaje się wskazywać, iż już w trakcie budowy miejsce to nie było czytelne w terenie. Gdyby przyjąć datowanie C-14 za prawidłowe, to można by snuć przypuszczenia, iż mamy tu do czynienia z jakimś pochówkiem rytualnym czy też zakładzinowym, co byłoby ewenementem w tym czasie i na tym terenie. Trudno też jest stwierdzić, czy mamy

24 A. Niesiołowska-Wędzka, *Trumny*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*…, t. VI, cz. I, s. 171.

tu do czynienia z pojedynczym faktem grzebalnym, czy też odkryty grób jest częścią jakiegoś cmentarza. Podkreślić jednak trzeba, iż w wykonanym wykopie pomimo jego niewielkich rozmiarów nie udało się zaobserwować innych wkopów grobowych czy choćby ich zarysów. Również w wykopach nadzorowanych wokół plebanii nie stwierdzono obecności ludzkich szczątków kostnych, poza oczywiście tym wykonanym na południe od budynku plebanii, już na terenie bezpośrednio związanym z cmentarzem przykościelnym. Tak więc w przypadku interesującego nas pochówku można założyć, iż jest on jednostkowy, jakkolwiek teren bezpośrednio na północ od tego miejsca nie jest dostatecznie rozpoznany pod względem archeologicznym. Jeżeli mamy do czynienia z pochówkiem pojedynczym w trumnie, to jest to niewątpliwie fakt sam w sobie zagadkowy. Wiadomo bowiem, iż od najdawniejszych czasów ludzie skupieni w jednym miejscu, żyjący w jednej lub kilku osadach na danym terenie zakładali w celach sepulkralnych cmentarze, które były użytkowane przez krótszy lub dłuższy czas, na ogół kilka lub kilkanaście pokoleń. Użytkowały je grupy plemienne lub wręcz powiązane ze sobą więzami rodzinnymi. Znane są także cmentarzyska, które były użytkowane nawet kilkaset lat. W przeszłości pochówki jednostkowe wiązały się z osobami o znacznym statusie społecznym: przywódców rodu, książąt, wodzów, wojowników itp. i w większości przypadków nazywane są książęcymi. Tylko w takich przypadkach mamy do czynienia z bogatym wyposażeniem, które pozwala na stosunkowo precyzyjne datowanie, a w przypadku grobu z Reszla nie znaleziono niczego.

12. *Lidzbark Warmiński. Pochówek mężczyzny na dziedzińcu zamkowym odkryty podczas badań archeologicznych w 2010 roku. Fot. Adam Mackiewicz.*

Zakładając jedną z hipotez dotyczącą ofiary zakładzinowej, mamy z terenu Polski północno-wschodniej jedną analogię, także zagadkowego pochówku odkrytego na dziedzińcu zamkowym Zamku Biskupów Warmińskich w Lidzbarku Warmińskim (**il. 12**). Jednakże w tym przypadku był to człowiek pochowany, a właściwie złożony bezpośrednio w ziemi i zasypany piaskiem, stanowiącym warstwę niwelacyjną. Odsłonięto go w południowym krańcu dziedzińca, na osi przejazdu bramnego. Był to pochówek mężczyzny w układzie anatomicznym, złożony tu intencjonalnie. Szkielet został odsłonięty na głębokości ca 1,6 m poniżej współczesnego poziomu bruku. Sam szkielet umieszczony został na osi wschódzachód z twarzą skierowaną ku

wschodowi. Co interesujące – brak śladów jakiegokolwiek wkopu grobowego, co wskazuje na umieszczenie i zasypanie szkieletu w trakcie usypywania wyżej wspomnianej warstwy. Na podstawie analizy stratygraficznej szkielet datować można na czas bezpośrednio przed lub w trakcie wznoszenia zamku, zalegał on bowiem w warstwie piasku nasypowego, którego celem było podwyższenie poziomu dziedzińca[25]. Analiza C-14 wykonana z pobranej próbki szkieletu dała wynik 1180-1260±75[26], co zdaje się potwierdzać, iż człowiek ten został pochowany (złożony w ziemi) w trakcie budowy zamku, oczywiście przyjmując błąd w górę. Jeżeli chodzi o sam pochówek, to mamy tu do czynienia ze szczątkami mężczyzny w wieku 20-35 lat i wzroście 173-181 cm[27]. Interpretacja pochówku przysparza jednak znacznych trudności. Z układu skrzyżowanych rąk i nóg można wnosić, iż z całą pewnością został on skrępowany. Ponieważ na szkielecie nie stwierdzono żadnych śladów wskazujących na nagłą śmierć, należy przypuszczać, iż został on pochowany (zasypany) jeszcze za życia.

Podsumowując, można stwierdzić, iż w obu przypadkach mamy do czynienia z ciekawymi przykładami odkrytych na terenach zurbanizowanych pochówków szkieletowych z pogranicza wczesnego i późnego średniowiecza, których interpretacja pomimo zasugerowanych hipotez pozostaje otwarta.

Adam Mackiewicz

Adam Mackiewicz, ukończył archeologię na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Od dwudziestu pięciu lat właściciel firmy Archeo-Adam zajmującej się badaniami archeologicznymi głównie na terenie województwa warmińsko-mazurskiego.

25 M. Wroniszewska, M. Bury, A. Mackiewicz, Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w obrębie dziedzińca zamku Biskupów Warmińskich w Lidzbarku Warmińskim (st. XIX, wykopy 17 A do O), Stawiguda 2011, s. 55-56. Praca na prawach maszynopisu w archiwum WUOZ w Olsztynie.

26 Badania wykonano w Laboratorium Datowań Bezwzględnych prof. dr. hab. inż. M. Krąpca.

27 M. Wroniszewska, M. Bury, A. Mackiewicz, Sprawozdanie z badań archeologicznych…, ss. 76-77.